

Venäjän ja suomen kielen kosketuksista jalkaverhojen nimitysten alalla¹

Venäjän, oikeammin esivenäjän, ja ims. kielten keskinäisten kosketusten alku on kielitieteellisin keinoin ajoitettavissa noin 500- ja 800-luvun väliin.² Laajempi sanastollinen kosketus viriää kuitenkin vasta kuluvan vuosituhannen alussa. Kirjakielesämme ja varsinkin itämurteissamme on tunnetusti runsaasti venäläisiä lainoja. Venäjä on vuorostaan omaksunut suomesta ja sen lähisukukielistä eri alojen sanastoa, joskin vain murto-osa siitä on kelpuutettu yleiskieleen. Enimmät suomalaislainat ovat pysähtyneet venäjän kielen pohjoiseen periferiaan. Edellä sanottu koskee myös jalkaverhojen nimityksiä.

Venäläis-suomalaisten kosketusten alkaessa itäslaavien tärkeimmät jalkaverhot olivat seuraavat: hattarat, jotka käärittiin jalan alaosan ympäri; polvien alapuolelle ulottuvat rivat, jotka kiedottiin pohkeitten ympäri; sukanvarsien tapaiset kalsut, jotka olivat kehittyneet hattaroista; sukat; paulalliset niinivirsut ja yhdestä parkitsemattomasta nahkakappaleesta jalan alaosan ympärille kurotut kurpposet.

Arkeologisten löytöjen (10. vs.) perusteella, jotka tässä tapauksessa vahvistavat kielitieteen tuloksia, voidaan olettaa, että ensimmäisen vuosituhannen lopulla venäläiset rupesivat käyttämään myös kehittyneempää poimullista kurppostyyppiä, joka oli valmistettu kahdesta nahkakappaleesta, pehmeitä tossuja, pehmeitä puoli-saappaita ja kovia, ts. takajäkkeitä eli kapillisia saappaita.

Varrelliset nahkajalkineet olivat aina tälle vuosisadalle saakka pääasiassa säätyläisten ja sotilaiden käyttöjalkineita. Venäläinen talonpoika taas pysyi kautta vuosisatojen uskollisena puunkuorisille jalkineilleen ja tallusteli miltei Lokakuun vallankumoukseen asti virsuissa. Virsujen säilyminen näin pitkälle maalaisväestön keskuudessa käy ymmärrettäväksi lähinnä kahdesta syystä: tottumuksesta noihin *нопеатекоисиин*, halpoihin ja miksei tarkoituksenmukaisiinkin jalkineihin sekä nahkajalkineiden, varsinkin saappaiden, kalleudesta.

Myös suomalaiset ovat vanhastaan kuuluneet virsukulttuurin piiriin, tarkemmin sanoen sen läntiseen alueeseen, jolle alun pitäen on ollut luonteenomaista virsujen suorapunonta. Mainittuun alueeseen lukeutuivat samoin mm. balttilaiset kansat, puolalaiset, ukrainalaiset ja valkovenäläiset. Konservatiivisesta suorapu-

¹ 12. 12. 1959 pidetty väitöstilaisuuden alkajaisitelmä eräin kohdin täydennettynä. Väitöskirja: Наименования обуви в русском языке, I. Древнейшие наименования, до Петровской эпохи / = Jalkaverhojen nimitykset venäjän kielessä, I. Vanhimmat nimitykset ennen Pietari Suuren aikakautta /. Annuaire de l'institut finlandais d'études soviétiques, Supplément du N:o 6—10, Helsinki 1959.

² Ks. КИРАРСКИЙ Vir. 1956 82.

nontatekniikasta kehittynyt vinopunonta taas on ominainen virsukulttuurin itäiselle alueelle, jolla asuvat mm. isovenäläiset, tšeremissit, mordvalaiset, votjakit, syrjäanit, tšuvassit, tataarit ja baškiirit.

Suomessa *virsu* sanalla on ollut hyvin laaja levinneisyys, ja eräät tutkijat ovatkin halunneet pitää tätä sanaa omaperäisenä. Kun sille ei ole kuitenkaan löytynyt selitystä ims. kielten taholla, on ollut pakko hakea etymologiaa muualta. Niinpä mm. J. J. MIKKOLA nuoruutensa päivinä (SUST 8 97—98) ja JALO KALIMA jäähyväisteoksessaan (SKST 243 184—186) ovat pitäneet *virsu* sanaa venäläisenä lainana. JULIUS MÄGISTE on päätenyt eräänlaiseen kompromissiratkaisuun (Språkliga bidrag. Meddelanden från seminarierna . . . vid Lunds Univ. 5 14—15). Hän otaksuu, että kantasuomeen oli mven.:stä lainattu punomista tarkoittava verbi **virsa* < **вьрзати* (> *верзати*) 'sitoa, punoa' ja sen pohjalta sitten luotu deverbaalinen nomini *virsu*. Vain itävepsän *virsilä* pro **virsinä* on hänen mielestään laina ven. sanasta **вьрзьн-*. Suhtaudun tähän Mägisten oletukseen epäillen varsinkin sen vuoksi, että hänen konstruoimastaan kantasuomen verbistä ei ole jälkeäkään ims. taholla.

Ven. sana *вѣрзни* (mon.) esiintyy hyvin suppealla murrealueella, mutta sen etuliitteiset variantit *кѡверзѣнь*, *кѡверзѣнь* 'virsu' ovat olleet murteissa laajemmalti käytössä. Samaan pesyeseen kuuluvat varmasti myös ven., ukr. ja valkoven. *кѡверза* 'juoni, salavehje, vehkeily' (ukr. myös *кѡверзѣ*), ven. *кѡверзѣть*, *кѡверзѣничать* 'juonitella, vehkeillä', ukr. *кѡверзувати* 'id.', valkoven. *кѡверзѣць* 'id.'. Tähän merkityksen kehitykseen verrattakoon ven. *плестѣ* 'sitoa, punoa' (mven. *сплѣтати* 'yhdistää' > 'keksiä, sepittää valheita'): *сплѣтня* 'juoru (puhe)'. Virsua tarkoittavien etuliitteisten sanojen kannalta tärkeitä ovat ven. murteissa esiintyvät verbit *кѡверзѣть*, *кѡверзѣть* (Smolensk, Pihkova), *кѡверзѣнитъ* (Tver, Pihkova), jotka merkitsevät mm. hidasta ja huolimatonta tekemistä ja jopa nimenomaan virsujen punontaa. Omituinen itäslaavilainen *ko-* prefiksi sanassa *кѡверзѣнь* (< **кѡвьрзьнь*) on nähdäkseni kantasanalle antanut pejoratiivisen merkityksen: **вьрзьнь* on tarkoittanut lehmussenniinestä punottua kunnon virsua, **кѡвьрзьнь* taas jostakin huonommasta aineksestä tehtyä virsua. Problemaattisen etuliitteen funktion ratkaiseminen vaatii erikoistutkimusta.

NIILLO VALONEN on mielestäni aivan oikeassa olettaessaan, että mikäli *virsu* on laina venäjältä, se oli omaksuttu nimenomaan niinestä punotun paulavirsun merkityksessä. *Virsu* kuuluu kieleemme vanhempaan lainasanakerrostumaan, ja se lienee saatu viime vuosituhannella, joka tapauksessa ennen 1200-lukua, jolloin ns. vahvat redukoituneet puolivokaalit alkoivat pohjoisvenäläiselläkin kielialueella muuttua täysvokaaleiksi (-b- > -c-, -ʒ- > -o-).

Vielä 900-luvulla lehmuksen kasvualue ulottui huomattavasti pohjoisemmaksi kuin nykyään. Esimerkiksi Staraja Ladogassa suoritettut arkeologiset kaivaukset osoittavat, että lehmusta kasvoi näillä main tuohon aikaan melko runsaasti. Myöhemmin venäläisten oli pakko käyttää virsuihin jonkin muun puun kuorta. Mainittakoon, että vielä viime vuosisadalla niillä alueilla, joissa niinipuuta kasvoi vä-

³ Tarkemmin tutkimuksessani s. 76—81.

hän tai lehmustot oli jo tyystin tuhottu, talonpojat eivät hevin suostuneet siirtymään muihin punontamateriaaleihin, vaan mikäli mahdollista joko ostivat niistä tai jopa valmiita niinvirsuja pitkienkin matkojen takaa.

Верзень sanan etymologiaa pohtiessani olen asettunut KALIMAN kannalle (SKST 243 186) ja otaksun, että suom. *virsu*, joka edellyttää alkuasua **virsa*, on lainattu mven. sanasta **вьрза* (vrt. edellä *каверза*, vaikkakin nykyisin toisessa merkityksessä). *Virsu* sanan loppu *-u* on myöhemmin tapahtunutta mukautumista omaperäisiin *-u* johdoksiin.⁴ Vrt. karj. *viržu*, aun. *virzu*, veps. *virz* (mon. *virzud*).

Niinen ikivanhaa käyttöä virsujen tekoaineena todistaa ukr. *лущак*. Tällä sanalla, joka ukr:ssa esiintyy puunkuoristen jalkineiden yleisnimityksenä, on vastineensa myös joissakin ven. ja valkoven. murteissa: *лущак* (johdoksia mven. sanasta *лыко* 'niini' < kantasl. **lyko*).⁵

Puunkuorisia jalkineita merkitsevistä sanoista mainittakoon nuorempaan lainasanakerrostumaan kuuluva suom. itämurt. *laapotti* 'matala paulaton tuohivirsu, tuohitohveli' [karj.-aun. *loapotti* 'tuohikenkä (virsua korkeampi)', lyyd. *лаароі', лoароі', луоротті* 'umpinainen matala tuohi- tai nuorakenkä'] < ven. *лапоть* 'puunkuorinen jalkine'. Tämän sanan lainautuminen ei ole voinut tapahtua ennen 1200-lukua, jolloin **лапѣтъ* > *лапоть*. *Laapotti* sanan suppean levinneisyyden perusteella on kuitenkin hyvin luultavaa, että lainaus on tapahtunut huomattavasti myöhemmin. Tällöin uusi tulokas, joka tarkoitti varmaankin pohjoisvenäläistä vinopunontaista tuohitohvelia tai -kenkää, ilmeisestikin syrjäytti suomen itämurteista tuohikkaan omaperäisen nimityksen *tanokas, taniainen*.

Edelleen pohjoiskarj. *tupikas* 'tuohitohveli' samoin kuin veps. *stupña* 'tuohivirsu' ovat myös nuoria lainoja venäjältä. Niiden originaalina on ollut ven. *стѹпень* (mon. *стѹпни*) 'paulaton tuohitohveli tai -kenkä'.

Venäjältä suomeen saaduista nahkajalkineiden nimityksistä ehdottomasti vanhin on *saapas* 'umpivarsinen jalkine, jossa ei ole erityisiä osia sen jalkaan kiinnittämiseksi'. Tähän ratsastajakansojen jalkinetyyppiin venäläiset olivat tutustuneet muinais-turkkilaisten heimojen välityksellä, jotka vuorostaan lienevät sen omaksuneet skyyttalaisilta. Oletan, että saapas ja sen ven. nimitys *сапoзъ* oli saatu mahdollisesti jo petšenegeiltä 700—800-luvulla.⁶

⁴ Vrt. LAURI HAKULINEN SKRK I 159.

⁵ Tarkemmin tutkimuksessani s. 126—130.

⁶ Tarkemmin tutkimuksessani s. 167—168. — Se seikka, että *сапoзъ* esiintyy jalkineen nimityksenä myös vanhimmassa mksl:ssa teksteissä, ei mielestäni kumoa oletustani, että sana on vierasta alkuperää. Tätä ajatustani tukee prof. OMELIAN PRITSÄKIN (Hampuri) minulle 15. 12. 1959 lähettämä kirje, josta rohkenen esittää seuraavan otteen: »Ich glaube, dass diejenigen Ihrer Opponenten, die meinen, dass Sie zu viele altaische Lehnbeziehungen in Ihrer Monographie aufweisen, nicht im Recht sind. Dies trifft insbesondere das Altkirchenslawische, denn gerade diese slawische Sprache stand seit der Ankunft der Bulgaren in Mösien (679) sehr stark unter protobulgarischem Einfluss und diese sind bekanntlich Altaier gewesen. Nur am Rande möchte ich zur Kräftigung Ihrer altaischen Etymologie der ostslawischen Bezeichnung *сапoзъ* auf die Dschürdschen-Form für 'Stiefel' hinweisen: *säh-püh*. Die Dschürdschen sind Vorfahren der Mandschu gewesen und die von mir zitierte Form, die zwar erst in einer Quelle des 14. Jahrhunderts belegt ist, ist sicherlich viel älter als die ersten slawischen Belege dieses Wortes».

Myöhemmin venäläiset ovat lainanneet turkkilaisilta kansoilta, etenkin Volgan bolgaareilta ja Kasaanin tataareilta, jotka olivat erinomaisen taitavia nahanmuokkaajia ja jalkinemestareita, koko joukon jalkaverhojen nimityksiä, esim. *бахила*, *бахмакъ*, *ичетъгъ*, **постолъ*, **чарыкъ*, **чеботъ*, **цолъкъ*.

Arkeologian ja ikonologian perusteella voidaan todeta, että vanhimmat venäläiset saappaat olivat lyhytvartisia ja korottomia. Korkosaappaat tulivat Venäjällä käyttöön vasta 1300-luvulla. Myös korko saappaan osana on itämaista alkuperää. Mainittakoon, että 1200-luvun turkkilaisissa ja persialaisissa miniatyyrimaalauksissa korkojalkine on melko yleinen.

KIPARSKY on mm. ims. kielten vanhimpien venäläisten lainasanojen nojalla vakuuttavasti osoittanut, että varhaismuinaisvenäjässä oli vielä olemassa täysvokaalien kvantiteettiero. Juuri tämän kriteerin perusteella voidaankin otaksua, että suom. *saapas* (gen. *saappaan* < **sāppaga-*), jossa ensi tavun pitkä *a*-vokaali vastaa originaalin painotonta (nykyisin lyhyttä) vokaalia, on hyvin vanha laina ja ajoitettavissa viime vuosituhannen puolelle. Samaa todistaa karj. *šoappa*, jossa *š-* (eikä *s-*) < ven. *c-*.

Sekä MIKKOLA että KALIMA olivat olleet sitä mieltä, että suomessa nyt jo vanhentunut, mutta eräissä sen itämurteissa vieläkin esiintyvä housuja ja alushousuja merkitsevä sana *kaatiot* on laina peräti kantaslaavista (yks. **gatja*, mon. **gatjě*), koska ven. *гачу* (mon.) muodosta olisi ollut odotettavissa **kaatsit*. KIPARSKY taas katsoo, että *kaatio* on saattanut lainautua varhaismuinaisvenäjistä esim. 700-luvun alussa, jolloin kantaslaav. **tj* ei ollut vielä muuttunut itäslaavilaisella taholla *č*-affrikaataksi (assibiloituminen tapahtui ennen pleofoniaa, siis ennen 800-lukua).⁷ EINO NIEMINEN on laajassa ja ansiokkaassa artikkelissaan käsitellyt perinpohjaisesti tätä slaavilaista sanapesyettä ja ratkaissut sen etymologian, mutta ei ole puuttunut itse lainautumiskysymykseen.⁸ Tutkimuksessani olen joutunut käsittelemään sanaa *гачу*, koska se yksikössä (*гача*) samoin kuin *ногавѣца* tarkoittaa myös säärystä ja housunlahjetta. Sanan lainautumiseen nähden olen asettunut LAURI POSTIN kannalle ja esittänyt lisätodisteita.⁹ Lahtokohtana voidaan pitää ven. pohjoismurteissa (mm. Pihkova) esiintyvää arkaistista varianttia *гачу*: yks. **гачь*. Suom. *kaatiot* (yks. *kaatio*) sanaa voitaneen suppean levinneisyyden vuoksi pitää karjalais-aunukselaiseen sanastoon pohjautuvana (vrt. karj. *koadiat*, *koadiet* '(alus)housut', aun. *koadied* 'id.', lyyd. *kuaddad* 'id.', veps. *kadjad* 'id.'). Sana ei ole voinut lainautua karj.-aunukseen ja vepsään kovin myöhään, sillä ven. *g-* > *k-*. Vir. muoto *kaats(as)* 'roimahousut' taas edellyttää yleisven. *asua*. Suom. *kaatiot* sanan lähtökohtana on pidettävä *гачу* sanan obliikvimuotoja: *гачьямъ*, *гачьями*, *гачьяхъ*, jotka eivät ole 1200—1300-lukua vanhempia, sillä nämä uudet sijapäätteet alkoivat juuri tuohon aikaan siirtyä myös *ь*-vartaloihin. Jos tämä oletus pitää paikkansa, niin alkumuo-

⁷ KIPARSKY Vir. 1956 74—75.

⁸ NIEMINEN Scando-Slavica III 224—235.

⁹ POSTI FUF Anz. 31 9.

tona on ollut **kaatiā(t)*, vrt. **kaḫīa* > suom. *kavio*, karj. *kabia*, aun. *kabju*. Näin ollen *kaatiot* ei ole kovin vanha laina.

Sitä vastoin arvelen, että suom. *kalsu* 'sukanvarren tapainen naisten säärys' (karj. *kalžu* 'id.', veps. *kalžud* 'lyhyet housut', lyyd. *kalž* 'säärys') voi kuulua vanhoihin lainoihin (< *κολόσσα*), siis samaan kerrostumaan kuin *palttina*, *talkkuna*, *taltta* ja *värttinä*. Jo ILMARI MANNINEN esitti, että tämä kaskikulttuuriin kuuluva jalkaverho ja sen nimitys ovat slaavilaista alkuperää.¹⁰

Nuorempiin lainoihin kuuluvat suom. *pahkilas* (Pielisjoki) 'saapas, raskas kenkä', *pahkilo* (Rovaniemi) 'iso kömpelötekoinen kenkä', karj. *pahkila* (Kiestinki, Uhtua), *pahhila* (Vuokkiniemi), *paḫḫila* (Korpiselkä) 'saapas, korkokenkä, yksipohjainen talonpoikaissaapas'; suom. *pasmakka*, mon. *pasmakit* (Kivennapa) 'matalat nahkakengät', inkerin *pasmakka* (Valkeasaari, Toksova) 'nauhakenkä', *pasmakki* (Tuuteri) 'varreton nahkakengä, naisten ja poikien jalkine', (Hietämäki) 'kenkä'; suom. *kapukka* (Suursaari) 'lyhyt puolisuuska, syylinki'; suom. *kotta* 'jalkine (tav. saapas), josta varsi on leikattu pois; tohveli', *kotti* 'huopasaapas'.

MIKKOLA oli johtanut ven. *бахилы* sanan keskilat. sanasta *baclē* 'eräänlaiset naisten paula-anturat'. Tähän selitykseen en katso voivani yhtyä, sillä keskilat. originaalista olisi mven:ään tullut pikemmin **бак(ы)лы* (mon.) eikä *бахилы*. Merkitysvaikeudetkin ovat suuret. Otaksun, että *бахила* on alun perin tarkoittanut korkeavartista pehmeätä korotonta housusaapasta, jonka varsi sidottiin pauloilla kehräsluiden yläpuolelta tai pohkeiden kohdalta sekä kiinnitettiin ylhäältä lyhyihin housuihin. Myöhemmin tämä sana sai venäjässä mitä erilaisimpia merkityksiä: 1) tylppäkärkinen suoralla lestillä ommeltu kömpelö varsisaapas, 2) varsi-virsu, 3) kurpponen jne.¹¹ Muistomerkeistä olen tavannut sanan *бахилы* vasta v:lta 1674, mutta sukunimi *Бахиловъ* tunnetaan jo saman sataluvun alusta. Sana saattaa olla turkkilaista alkuperää, ja se on voitu saada Krimin turkkilaisten tai Kaspiannmeren rannikolla asuneiden turkmeenien kielestä: *baḫly* 'sidottava, sidottu (jalkine)'.

On merkillistä, että hyvin tavallinen ven. jalkinetermi *баумакъ* ei ole sanottavasti päässyt kotiutumaan suomen murteisiin. Se kyllä tunnetaan inkerin murteissa, karj.-aun:ssa (karj. *bašmakka*, aun. *bašmakku*) ja veps:ssä (*bašmak*) 'naisten ja lasten matala nauhakenkä'. Näissäkin kielissä sana on nuori tulokas, sillä ven. *б-* > *b-*. Ven. *баумакъ* lainautui Volgan turkkilaisten kielestä, ilmeisesti 1400—1500-luvulla samanaikaisesti *ичетбегъ* sanan kanssa. *Баумакъ* oli siihen aikaan matala (korollinen) päälliskenkä, joka vedettiin *ичетбегъ*-nimisen jalkineen päälle suojaksi. *Ичетбегъ* oli sukkamainen koroton jalkine, joka valmistettiin värjätystä sahviaanista, pomsisidoksisesta atlastesta, damastista tai silkistä. Kumpikin jalkine oli 1500-luvulla yksinomaan venäläisten ylimysten käytössä. Antaessaan neuvoja säätyläisheidän menoista mainitsee Domostroj (1600-luku), että apen tuli lähettää sulhas-

¹⁰ Suomen Suku III 372.

¹¹ Ks. tutkimukseni s. 64 ja 65.

pojat viemään saunassa kylpevälle sulhaselle saunalahjat, joihin erikoisesti nämä jalkineet kuuluivat.

Suursaareltä muistiin merkityn lyhyttä puolisukskaa tai syylinkiä tarkoittavan *kapukka* sanan Y. H. TOIVONEN (SKES I 160) on yhdistänyt vir. sanaan *kapukas* 'id.'. Vir. *kapukas* on kuitenkin sekundäärinen, ja sen rinnakkaismuoto *kaput* samoin kuin vatj. *kaputta* saattavat hyvin olla peräisin venäjältä. Originaalina olisi tällöin *копыто*, joka nykyvenäjässä merkitsee yksinomaan kaviota, mutta jonka mven. deminutiivimuoto *копытыце* tarkoitti myös (puoli)sukskaa. On luultavaa, että sanalla *копыто* on ven. murteissa ollut myös jalkaverhon merkitys; vrt. esim. tš. *kopyto* 'kavio; lesti; (puu)tohveli'. Lestin merkityksessä mainittu sana esiintyy monessa slaavilaisessa kielessä: puol. *kopyto*, kaš. *kôpato*, ylä- ja alasarbin *kopyto*, serb. *копито*.

Syrjäänistä venäjään lainautuneella sanalla *котъ* (mon. *коты*; asiakirjassa v. 1626) on venäjän murteissa hyvin monia merkityksiä. Sana omaksuttiin nähdäkseni uuden jalkinetyypin mukana, joka saattoi olla matalahko kippurakärkinen ruojukenkä (jossa kantapäähän kohdalla oli jalan ympäri kierrettävä paula). Toisin sanoen *котъ* muistutti syrjäänien vielä nytkin käyttämää pieksutyyppiä *ķem*. Nykyisin syrj. *kot* tarkoittaa tosin nahkakurpposta, mutta T. E. UOTILA, joka on tätä sanaa tutkinut, toteaa, että on vaikeata sanoa, mitä syrj. *ķem* ja *kot* merkitsivät silloin, kun 'jalkinetta yleensä' merkitsevä yhdyssana *ķem-kot* syntyi. En usko, että mven. *котъ* olisi lainattu kurpposen merkityksessä (ks. SKES II 225), sillä kurpposella oli venäjässä jo ennestään paljon nimityksiä.

Sana *котъ* esiintyy ven. murteissa laajimmin naisten vuoratun saapikkaan merkityksessä. Tällaiset *коты* jalkineet olivat talonpoikaisnaisten erikoisessa suosiossa. Viime vuosisadalla sulhasella olikin tapana lahjoittaa »kotat» mieltietylleen, ja samoin menetteli uskonon aviomies päästäkseen vieraan kaunokaisen suosioon. Niinpä eräässä venäläisessä laulussa sanotaan: »Naapurin vaimolle ostan kottoset, omalle eukolle punon löttöset».

Suomalaisperäisiä jalkineiden nimityksiä tutkimassani aineistossa on vain kolme.

1700-luvun venäläinen kaupunkilaiskeikari käytti talvisaikaan poron koipinahoista tehtyjä karvapäällisiä nutukkaita, joiden nimi oli *кѣньги*. Saman sataluvun lopulla *кѣньга* tarkoitti vartiosotilaiden lämpimiä päällyskarvakkaita. On ilmeistä, että sana *кѣньга* oli lainattu karj.-aunuksesta (*ķengä*; suom. *kenkä*, veps. *ķeng*) uudentyypisen käyttöjalkineen merkityksessä huomattavasti ennen 1700-lukua. Isovenäjältä sana on siirtynyt myös joihinkin valkovenäjän (*кѣньгы* 'lämpimät kengät; kalossit') ja ukrainan (*кѣнди* 'lämpimät kengät; huopakengät; kömpelötekoiset saappaat') murteisiin. Vielä 1800-luvun puolivälissä sana *кѣньги* tunnettiin sängen laajalla alueella sekä nutukkaiden että myös erilaisten nahkakenkien merkityksessä, mutta nykyisin sen käyttö näyttää rajoittuvan vain eräisiin pohjoisven. murteisiin.

Niin laajaa käyttöä kuin *кѣньги* sanalla ei koskaan ole ollut kahdella seuraavalla suomesta saadulla nimityksellä: *уноки*, *унаки*, *уноги*, *унаги* ja *улеги*, *уледи*,

ýляди. Olen tavannut sanan *ýноки* ensimmäisen kerran vuoden 1661 ja *ýляди* vuoden 1559 asiakirjoista. Todennäköisesti *ýноки* tarkoitti alun perin lyhytruojuisia, takaa halkinaisia, terävä- tai kippurakärkisiä korottomia, nahkarakseilla varustettuja jalkineita ja *ýлеги* tästä tyypistä kehittyneitä pitkävartisia lapikasmallisia saappaita. Kumpikin jalkine oli opittu tuntemaan varmaankin uutena hiihtojalkineena. *Упокъ* sanan originaali on suom. *upokas* (mon. *upokkaat*). On mielenkiintoista, että suomen itämurteissa (Virolahti, Säkkipjärvi, Lemi, Sakkola, Elimäki) upokkaaksi sanottiin kuluvan vuosisadan taitteessa venäläistä kääntösaapasta, jonka päällinen oli ommeltu anturaan saappaan ollessa nurin. Tällaisia ikivanhalla tekniikalla tehtyjä upokassaappaita tuotettiin vielä tämän vuosisadan alussa Venäjältä. V. WESSMAN mainitsee, että Pyhtään ruotsalaismurteessa *opikko* < suom. *upokas* merkitsi 'rysk stövel av juft'.¹²

Uiloa merkitsevästä ven. varianteista vanhin on *ýлега* (< suom. *uilo*). Sanan loppu *-ega* on analoginen ja selittyy siten, että pohjoisven. murteissa on paljon *-ega* loppuisia lainoja, jotka on saatu *-ek* (veps. *-eg*) ja *-eh* vartaloista (vrt. *ка́лега* 'nuotta' < veps. *kaleg*, mon. *kaleged*; *э́йдега* 'huurre' < karj. *huueh*, gen. *huudehen*) sekä *-o* ja *-a* vartaloista (ven. *ла́стега* < aun. *lasta*). Asu *ýледи* (mon.) on odotuksenmukainen: *э* on etuvokaalin edessä muuttunut liudentuneeksi dentaaliklusiiiksi. — Kumpikin laina (*ýноки* ja *ýлеги*) on varmasti huomattavasti vanhempi kuin kirjallisista muistomerkeistä saattaisi päätellä.

Ajatellessamme sanastollisia kosketuksia ven. ja suomen kielen jalkaverhojen nimitysten piirissä huomiomme kiintyy erikoisesti siihen, että kaksi keskeistä jalkinetermiämme kuuluu vanhaan lainasanakerrostumaan. Toinen, nimittäin *virsu*, edustaa jo sivuutettua kulttuurivaihetta, ja toinen, *saapas*, kuuluu edelleenkin yleiskielemme sanastoon. Muilla venäläisperäisillä jalkineiden nimityksillä, jotka ovat edellä mainittuja lainasanoja huomattavasti nuorempia (*kalsua* lukuun ottamatta), on kielessämme ollut toisarvoisempi asema.

Venäläiset ovat suomesta samoin kuin muistakin suomensukuisista kielistä omaksuneet etupäässä sellaisten jalkaverhojen nimityksiä, joihin he ovat vuosisatojen kuluessa tutustuneet Venäjän pohjoisia alueita asuttaessaan. Tunnettua on, että nimenomaan kylmän vyöhykkeen asukkaat ovat kehittäneet vaatepartensa ja jalkineensa mahdollisimman tarkoituksenmukaisiksi.

¹² WESSMAN Samling av ord ur östsvenska folkmål II 495 (Helsingfors 1932).

Les rapports entre les vocabulaires finnois et russes servant à désigner tout ce avec quoi on se chausse

par IGOR VAHROS

L'auteur pense que, lorsque les contacts ont commencé entre le finnois et le russe, entre les années 500 et 800, les chaussures les plus importants des finn. de l'est étaient: les »hattarat», qu'on entourait autour de la partie inférieure de la jambe; les »rivat» qu'on enroulait autour du mollet et qui atteignaient le dessous du genou; les »kalsut», sortes de tiges de bas; les »sukat», ou bas; les »virsut» en teille, à lacets; et les »kurpposet» attachés à la partie inférieure de la jambe à l'aide d'un morceau de cuir brut. — Les »virsut» restèrent la chaussure la plus courante du paysan russe jusqu'à la Révolution d'Octobre. Les finlandais eux-aussi ont utilisé depuis des temps très reculés ce genre de chaussures, qui a donc été ainsin usage en occident également, là où la tresse à croix droite des »virsut» a été caractéristique dès les origines. Par contre la tresse à croix oblique, développée à partir de la technique traditionnelle de la tresse à croix droite, est propre aux régions de l'est, qu'habitent notamment les grands russes, les tchéremisses, les mordvines, les votiaks, les suriènes, les tchouvaches, les tatares et les bachkirs. D'après l'auteur le finnois *virsu* < en vieux russe * *вьрза*, qui existe dans les dialectes russes actuels sous les formes *вэрзень* (< * *вьрзьнь*), *кóверзень*, *кáверзень* (cf. également l'ukrainien *верзун* »virsu» d'hiver). Le verbe *вэрзати* < * *вьрзати*, en vieux russe, signifiait lier et tresser; d'où les verbes à préfixe — en russe *кáверзить*, en Russie blanche *кáверзць*, en ukrainien *каверзувати* »Ränke schmieden, intrigieren» (cf. le vieux russe *съплетати* »zusammenfügen, verbinden» — »aufschneiden, lügen», en russe *сплётня* »Klatscherei»). Cf. le mot précédemment cité * *вьрза* »Lindenbastschuh» en russe, ukrainien, Russie blanche *кáверза* »Ränke, Intrige», avec le préfixe *ка-*. Suivant l'auteur, NILO VALONEN a raison de supposer que, dans la mesure où *virsu* est un emprunt fait au russe, le mot a été adopté au sens de »virsu» à lacets tressé en teille (als Bezeichnung für Ösensschuh aus Lindenbast). La voyelle finale du mot finnois *virsu* s'est assimilée plus tard selon les suffixes originels -*u*. Parmi les plus récents emprunts de mots signifiant des chaussures en écorce d'arbre il faut citer, en dialecte finnois de l'est, le mot *laapotti* »virsu bas, sans lacets, en

écorce de bouleau, pantoufle en écorce de bouleau», en russe *лапотъ* < * *лапѣтъ* »chaussure en écorce d'arbre», et en carélien du nord *tupikas* »pantoufle en écorce de bouleau» < russe *стýпень* »pantoufle ou chaussure en écorce de bouleau, sans lacets».

Le plus vieux des mots signifiant des chaussures de cuir introduit du russe en finnois est incontestablement le mot *saapas* (gén. *saappaan* < * *sáppaya-*) »chaussure à tige fermée, qui ne possède rien de spécial pour la fixer à la jambe». Le *ä* de la première syllabe correspond à un original non accentué, mais étymologiquement à une syllabe longue (courte en russe moderne). Cela montre que le mot a été emprunté au russe primitif, qui connaissait encore la distinction entre des voyelles longues et des voyelles brèves. Le mot russe *сапóръ* est un vieil emprunt de source altaïque, et il est possible qu'il remonte par exemple à la langue des petchenègues dans les années 700—800.

Dans certains dialectes finnois de l'est le mot *kaatiot* (plur.) qui signifie caleçons n'est pas, au dire de l'auteur, un mot emprunté au vieux slave (МИКОЛА, КАЛИМА) ni même emprunté au vieux russe (КИРАСЬКУ), mais est de toute évidence un emprunt bien plus récent, du 13e ou 14e siècle. A son origine il semble y avoir certaines formes du mot * *гать* dans les dialectes russes.

Le finnois *kalsu* »jambière de femme, du genre tige de bas» appartient au même groupe d'emprunts que par exemples *palittina*, *talkkuna*, *värtinä*, et a pour étymologie le vieux russe *колóша* »Gamasche».

Un emprunt des plus récents est le mot de dialecte finnois *pahkilas* »botte, lourde chaussure» < *бахила* »(bald hohe, bald niedrige) Stiefel (der Bauern und Bäuerinnen)»; de même que *pasmakka* »chaussure basse en cuir» < *башмакъ* »Schuh», *kapukka* »court demi-bas, chausson» < *копыто* »id.» et *kotta* »chaussure (parfois botte), dont la tige a été coupée» < *котъ* »(Frauen)schuh, Halbstiefel, Übersschuh».

Dans l'ensemble vieux-russe étudié par l'auteur il y a trois mots d'origine finnoise pour désigner les chaussures: *кѣньга* < carélien *kengä*, *ýпокъ* < finnois *upokas* et *ýлгга* < finnois *ulo*. Le mot *кѣньги* désignait de jolies chaussures en peau de renne

(tirée de la cuisse) et recouvertes de fourrure que le tsar de Russie utilisait en hiver, au 18e siècle. Il est manifeste que ce mot a été emprunté bien plus tôt par des dialectes du nord de la Russie dans le sens de chaussure d'usage habituelle. Ce mot a été aussi emprunté au russe par des dialectes d'Ukraine et de Russie blanche. Le russe *ýпоки* (d'après un document de 1661) signifiait à l'origine des chaussures basses, ouvertes par derrière, sans talon et à pointe recourbée ou droite et *ýляди* (des années 1559) des bottes inspirées des précédentes chaussures, mais à haute tige. L'auteur suppose que l'on a utilisé ces deux types de chaussures comme chaussures de ski.

Quand on considère les rapports qui

existent entre les vocabulaires finnois et russe servant à désigner ce avec quoi on se chausse, on a l'attention attirée spécialement sur le fait que deux termes finnois très importants *virtu* et *saapas* sont des emprunts russes des plus anciens. Les autres dénominations d'origine russe, qui, on l'a vu, sont des emprunts notablement plus récents, ont eu en finnois une position de second plan. Les russes ont emprunté au finnois, de même qu'aux autres langues apparentées au finnois, des dénominations d'objets auxquels ils se sont habitués au cours des siècles dans les territoires du nord. C'est ainsi que, on le sait, les habitants de la région glaciale surtout ont modifié le plus adéquatement possible leurs costumes et leurs chaussures.